

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND ISTORIOGRAFIA OCCIDENTALĂ DESPRE FENOMENUL VRĂJITORIEI (SECOLELE XI-XVIII)

LĂCRĂMIOARA MARIN

Vrăjitoria originea, evoluția și sensul ei reprezintă nu numai un subiect incitant ci și foarte controversat. Articolul de față (care face parte dintr-o lucrare mai amplă, parțial publicată în *Carpica*¹) își propune a fi un studiu interdisciplinar în care istoria mentalităților, psihologia, sociologia, dreptul canonic și laic medieval își dau mâna pentru a face puțină lumină într-un domeniu considerat până nu de mult tabu.

Ca orice alt subiect care ține de istoria mentalităților originea vrăjitoriei este foarte greu de încadrat într-un timp bine precizat. S-a emis ipoteza unei origini greco-romane, a supraviețuirii cultului unor zeități păgâne și în primul rând a zeiții Diana, zeita lunii, a nopții prielnică magiei. Pentru Michelet creștinismului victorios ucisese aristocrația Olimpului, nu însă și “puzderia zeilor indigeni, gloata zeilor încă stăpâni peste nesfârșirea câmpiilor, pădurilor, munților, izvoarelor”². Acești zei nu numai că “locuiau în inima stejarilor, în apele năvalnice și adânci dar adeseori se ascundeau până și în casele oamenilor. Femeile îi păstrau vii în adâncul vetrei”³.

Michelet vorbește și de existența Sabaturilor. Pentru acele timpuri nu putem spune cu exactitate cât era revoltă socială și cât era credință în magie. Prin Sabat erau descătușate toate frustările: iobagii se răzbunau pe o ordine socială și religioasă opresivă, bătându-și joc de mai marii zilei - clerul și nobilii - lepădându-se de Isus, oficiind liturghii negre, batjocorind morala oficială, dănuind în jurul unui altar ridicat în cinstea lui Lucifer - Eternul exilat, vechiul proscris izgonit pe nedrept din cer.

Un studiu deosebit de interesant care încearcă să clarifice acest aspect este realizat de o etnologă, Jeanne Favret de la Centrul Național de Cercetări Științifice de la Paris. Ea a trăit treizeci de luni în crângul normand, în condiții asemănătoare pentru a descoperi substratul Sabatului.

Concluzia la care a ajuns este următoarea: “Sabatul este reprezentarea pe care și-o oferă lor înșiși exilații societății medievale și în care își văd eliberarea într-un spațiu definit prin prosciere...”⁴.

¹ Lăcrămioara Marin, Câteva considerente cu privire la imaginea femeii în Europa occidentală a secolelor XI-XIV. Cocepția bisericii față de femeie oglindită în dreptul canonic medieval, în *Carpica*, XXVII, 1998, p. 277-284; idem, Câteva mențiuni cu privire la situația juridică a femeii din Franța secolelor XI-XIV, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 277-280.

² J. Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. 2, București, 1986, p. 293.

³ *Ibidem*, p. 294.

⁴ Jeanne Favret-Saada, *Sorcières et lumière*, în *Critique*, Paris, 1971, p. 358. Aceeași idee se regăsește și în lucrarea *Les Mots, la mort, les sorts. La sorcellerie dans le Bocage*, Paris, 1977, de aceeași autoare.

Concepția împărtășită de K.E. Jarcke, F.J. Mone și Michelet, potrivit căreia cultele păgâne ar fi supraviețuit în plin creștinism, a primit de vreo 80 de ani încoace adeziunea masivă a cercetătorilor. O influență deosebită a avut-o lucrarea cercetătoarei Margaret Murray publicată în 1921 **The Witch-Cult in Western Europe (Cultul vrăjitoarelor în Europa de vest)** și **The God of the Witches (Dumnezeul vrăjitoarelor)**, ultima fiind un studiu de etnologie comparată publicat în 1931. Teza centrală a celor două lucrări este că până în secolul al XVII-lea, Europa a păstrat vechiul cult al lui Dianus sau Ianus, divinitate cornută și cu două fețe care, simbolizând ciclul anotimpurilor și vegetației, se presupune că moare și renaște succesiv. Acest personaj cornut judecătorii și ideologii l-au luat drept Lucifer⁵.

Contemporan cu Margaret Murray, M. Summers în cele două lucrări **The History of Witchcraft and Demonology (Istoria meșteșugului vrăjitoresc și al demonologiei)**, 1926 și **The Geography of Witchcraft (Geografia meșteșugului vrăjitoresc)**, 1927 susține că pe vremuri a existat într-adevăr o organizație a vrăjitoarelor care sărbătorea Sabatul și că în cursul liturgiilor oficiate cu acest prilej, un bărbat personifica divinitatea adorată - Satan.

Spre deosebire de M. Murray care nu vedea decât rituri de factură paleocreștină, M. Summers atrăgea atenția, pe baza demonologiilor de odinioară despre o mare conspirație împotriva lui Dumnezeu și a societății. El spune: "M-am străduit să înfățișez vrăjitoarea așa cum era ea cu adevărat, adică o destrăbălătă și un parazit; recitatoria unui credo dezgustător și obscen; meșteră în otrăvuri, șantaj și alte crime; membră a unei puternice organizații secrete ostile Bisericii și Statului; o blasfematoare în cuvinte și în fapte; o ființă care îi domina pe săteni prin teroare și superstiție, exploata credulitatea lor și se făcea că îi lecuiește... susținătoarea viciului și a tuturor stricăciunilor, îmbogățindu-se de pe urma gunoaielor și celor mai mârșave patimi ale epocii"⁶.

Pentru alt autor A. Runeberg, în lucrarea **Withes Demons and Fertility Magic (Vrăjitoare, Demoni și rituri de fertilizare)**, 1947), Sabaturile au existat în realitate, n-au fost rezultatul unei sugestii create de interogatoriile procurorilor și nici ai halucinațiilor provocate de anumite plante. Runeberg a mai remarcat că în limbile europene cuvintele "vrăjitor", "vrăjitorie" au legătură cu fertilitatea.

Ideologii și teoreticienii dreptului canonic au făcut și următorul pas: unificarea vrăjitoriei cu erezia. S-a susținut de către unii cercetători că religia a pus la îndemâna unora din răzvrătirile sociale cimentul și idealul de care aveau nevoie revendicările lor materiale. Ereziile sunt cele mai vechi mișcări împotriva religiei oficiale de stat și a ordinii susținute de religia creștină. Ereziile se întâlnesc încă din secolul la IV-lea în Africa de Nord, le întâlnim în Bizanț în secolele VIII-IX, în mișcarea paulicienilor, în Bulgaria, sub forma bogomilismului, în Apusul Europei

⁵ J. Delumeau, *op.cit.*, p. 295.

⁶ *Ibidem*, p. 296.

secolelor XII-XIII erezia cathară, în Germania Kätzer, în Franța albigenzii, patari sau patareni, și în Flandra în secolul XII s-a dezvoltat secta valdenzilor sau a kloeffers-ilor și humilianții în Italia.

Lucrarea de față nu-și propune să abordeze acest subiect foarte interesant, ci doar să sublinieze punctele comune dintre aceste secte și fenomenul de vrăjitorie.

Hăituiți de aceeași putere - biserica - vrăjitorii și unii membri ale unor secte (de exemplu catharii) și-au unit forțele, au uitat de riturile fertilității și au început să i se închine lui Satana.

J. Russell în lucrarea **Witchcraft in the Middle Age (Meșteșugul vrăjitoriei în evul mediu)** se situează pe aceeași poziție: rituri milenare și liturgii ordonate în vederea fertilității, cu dansuri, ospețe și defulări erotice s-au transformat în Sabaturi, sub presiunea societății creștine⁷.

Începând cu secolul al XI-lea și mai ales în secolul al XIII-lea, epoca de persecuții a lui Konrad von Marburg, existau secte de "vrăjitori eretici", închinători ai demonului. Reprezentând o formă de negare a conformismului social și religios, aceste grupuri au fost produsul unei civilizații creștine opresive și în special al Inchiziției⁸.

Toți acești autori încearcă să scoată la lumină originea vrăjitoriei. Pentru a înțelege acest fenomen deosebit de complex trebuie să ne întoarcem în timp. Împărații creștini din secolul al IV-lea, apoi Iustinian în Orient, Childeric al III-lea, Carol cel Mare și Carol Pleșuvul în Occident îi amenințaseră cu pedepse aspre pe cei care se dedau la practici magice. Totuși biserica în evul mediu timpuriu pledase pentru clemență și prudență în a rosti pedeapsa capitală, fiind călăuzite de principiul că e mai bine să-i lași în viață ca să se pocăiască decât să îi omori. Pe de altă parte au fost și abuzuri: câteva femei nevinovate au fost persecutate sub pretextul unor furtuni sau epidemii (scrisoarea lui Grigore al VII-lea către regele Danemarcei)⁹.

Trebuie să remarcăm un ghid al insectiilor episcopale redactate în 906 la cererea arhiepiscopului de Trier - **Canon episcopi**. Aici era denunțată ca iluzorie vechea credință în cavalcadele nocturne la care unele femei își închipuiau că participă din ordinul Diane. A da crezare unor astfel de amăgiri însemna să te lași ademenit de Satana. Totuși, fiind vorba numai de o iluzie, se evitau măsurile sângeroase. Astfel, față de masele rămase în marea lor majoritate păgâne și față de un drept civil teoretic draconic în privința magiei, autoritatea religioasă s-a dovedit de-a lungul evului mediu timpuriu un spirit critic relativ și în orice caz a manifestat un anume pragmatism.

Această atitudine s-a modificat odată cu sfârșitul secolului al XII-lea, în principal din două motive: pe de o parte afirmarea ereziei valdenzilor și albigenșilor

⁷ *Ibidem*, p. 298.

⁸ *Ibidem*, p. 299.

⁹ J.C. Baroja, *Les Sorcières et leur monde*, Paris, 1972, p. 88.

și pe de altă parte, o tendință crescândă de evanghelizare propovăduită de predicatorii proveniți din diverse ordine de călugări.

Al IV-lea Conciliu de la Laterano decide obligativitatea spovedaniei și comunicăturii anuale, întărește segregarea evreilor și obligă episcopii să-i urmărească și să-i sancționeze pe ereticii din diocesa lor. În timp ce catarii erau zdobiți în 1229 în sudul Franței, papa Grigore al IX-lea îl numea, în 1231, pe primul inchișitor oficial al Germaniei, sângerosul Konrad von Marburg. Până la asasinarea sa în 1233 el a terorizat Erfurtul, Marburgul și Valea Rinului, rugurile aprizându-se foarte des. La cererea lui papa publicase succesiv două Bulle (în 1232 și 1233), care enumerau toate crimele “înfăptuite” de secta împotriva căreia luptase Konrad. Era vorba - credeau inchișitorul și pontiful - de o societate secretă în care novicii se rugau în fața unui bărbat palid, slab și rece ca gheața. La aceste întruniri participanții îl adorau pe Lucifer¹⁰, răsturnând ordinea firească a realității, rămânând tributari unei lumi nonconformiste create de ei.

Iată în linii mari conturată tipologia “Sabat”-ului, un proces opus creștinismului, o antireligie amenințătoare. Urmașii lui Grigore al IX-lea au ezitat până să relanseze vânătoarea împotriva sectelor demonice. În 1216 era creat Ordinul dominicanilor care s-a “remarcat” printr-o deosebită cruzime în lupta contra vrăjitoarelor. În secolul al XII-lea s-au format comisii speciale pe lângă episcop, așa numitele comisii inchișitoriale. Conciliul de la Laterano (1208-1209) ia măsuri de creștere a numărului acestor comisii.

Din 1230 aceste comisii vor fi conduse de dominicani, care vor începe o luptă sângeroasă împotriva vrăjitoarelor. Până în 1270, totuși condamnările la moarte nu erau foarte dese.

În 1270 apare un manual pentru inchișitori **Summa de Officiis Inquisitionis**, care trasa principalele “obiective” de atins pentru cei care judecau cazurile de vrăjitorie. După emiterea acestui document se observă o creștere a numărului celor sacrificați pe rug.

Papa Ioan al XXII-lea emite în 1326 bulla **Sper Illius Specula** prin care vrăjitoria este asimilată de acum înainte unei erezii, inchișitorii fiind obligați să urmărească și să ia măsuri drastice la adresa ei. Pentru că vrăjitorii întorceau spatele adevăratei credințe ei meritau soarta ereticilor.

Începând cu sfârșitul secolului al XIV-lea, dar mai ales în secolele XV, XVI, XVII, numărul proceselor de vrăjitorie și al victimelor au crescut. Margaret Murray afirmă că “singura explicație a numărului uriaș de vrăjitori târați în fața tribunalelor și condamnați la moarte în Europa occidentală este aceea că ne aflăm în prezența unei religii răspândite pe tot continentul și ai cărei membri se întâlneau la toate nivelurile societății, de la cel mai înalt până la cel mai de jos”¹¹.

¹⁰ Ibidem, p. 93-94.

¹¹ M. Murray, **The God of Witches**, Londra, 1956, p. 54.

Studii deosebit de interesante se ocupă cu delimitarea spațială a unor zone folosite cu predilecție de vrăjitoare.

S-ar părea că regiunile muntoase au prezentat un interes deosebit. H.R. Trevor scrie: "centrele marilor vânători de vrăjitoare din Europa au fost Alpii și împrejurimile lor, munții Jura și Vosgi, precum și Pirineii cu prelungirile lor în Franța și Spania"¹².

Geografia rugurilor arată că în Italia centrală și meridională nu s-au aprins prea multe și că Inchiziția spaniolă s-a dovedit a fi adesea clementă, în Țara Bascilor¹³, chiar în perioada când furia persecuțiilor se dezlănțuia în Franța, în Țările de Jos, în Germania și Scoția.

Care să fie totuși adevăratul substrat al vrăjitoriei?

Apariția și intensificarea fenomenului de vrăjitorie s-a remarcat în momentele de criză ale bisericii. Aceasta simțea că tot mai mulți oameni sunt atrași de un alt fel de "religii" ce se răspândise pe tot continentul și a cărei membri se întâlneau la toate nivelurile societății, dar mai ales la pătura săracă.

O religie mai puțin austeră, mai puțin dură, mai puțin asupritoare își câștiga tot mai mulți adepți. De aici și modul de a se "apăra" al bisericii și nevoia de mână forte: crearea Inchiziției, organizarea torturii și aprinderea rugurilor. Merită reliefat încă un aspect: în numeroasele anchete întreprinse, un număr foarte mic de țărânci putea fi considerat "veritabile" vrăjitoare. Mereu era vorba, în realitate, de o populație revoltată. Vânătoarea de vrăjitoare care se întetea, marca o răbufnire a încordării sociale care creștea. Cei care nu se supuneau erau ușor învinuiți de erezie. Învinuirea trebuia să înăbușe orice mișcare antifeudală și anticatolică.

În Germania de exemplu, Satana era numit *marele răsculat*.

Există studii sociologice recente care nuanțează faptul că "vrăjitoarele" ar aparține în bloc maselor sărace ale populației. E.W. Monțer constată că nu toate victimele proceselor de vrăjitorie sunt săraci, marginali sau deviatori. Unele din ele aparțineau burgheziei din Neuchâtel (de exemplu) și din Porrentruy. În sectoarele rurale, multe provin din lumea notabililor, fiind neveste care de "ofițer de justiție", care de "castelan", care de "magistrat"¹⁴.

În concluzie "nici o categorie socială nu pare a fi fost cruțată"¹⁵ de bănuială.

Schimbările intervenite mai târziu în sânul bisericii nu au modificat foarte mult situația: protestanții au aprins și ei rugurile ca și dominicanii catolici. Statisticienii au dovedit că au fost arse peste 100 de femei de toate vârstele, din

¹² H.R. Trevor-Roper, *De la Réforme aux Lumières*, Paris, 1972, p. 149.

¹³ L. Osbat, *Sulle fonti per la Storia del Sant'Ufficio a Napoli alla fine del Seicento*, în *Richerche di Storia sociale e religiosa*, ianuarie-iunie 1982, p. 419-429.

¹⁴ Apud J. Delumeau, *op.cit.*, p. 287.

¹⁵ Apud *Ibidem*, p. 288.

toate categoriile sociale. Arderea pe rug a femeilor, din acest motiv, se va încheia târziu - în cursul secolului al XIX-lea, în țara democrației și a libertăților în S.U.A.

Quelques aspects sur l'historiographie occidentale du phénomène de la sorcellerie (XI-XVIII siècles)

Résumé

L'article surprend dans une étude bien documentée le aspects de l'historiographie occidentale de la sorcellerie, étant traité comparatif l'origine, l'évolution et le substrat de ce phénomène complexe.